

Előszó

A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Karán 2018. november 20–21-én immár negyedik alkalommal rendeztük meg a *Nyelvelmélet és kontaktológia* műhelykonferenciát. Kötetünk az elhangzott előadásokból készített, lektorált tanulmányokat tartalmazza. E munkák is azt bizonyítják, hogy a történeti változások és a dialektális különbségek hátterében igen gyakran a különféle nyelvek érintkezéséből adódó kontaktushatások állnak. A szerzőink által vizsgált jelenségek változatossága arra is rávilágít, hogy a szókincs mellett az egyes nyelvek grammatikáját is jelentősen befolyásolhatják a más nyelvekkel való areális kapcsolataik.

A kötet első tanulmánya Benő Attila és Lanstyák István átfogó elemzése az olyan nyelvi formákról, amelyek egy nyelvterület jelentős részén eltűnően vannak, vagy akár már teljesen el is tűntek, egy adott régióban viszont megőrződtek – bár gyakorta megváltozott jelentéssel, illetve stílusértékkel. A fő cél annak vizsgálata, hogy miképpen befolyásolják bizonyos formák konzerválódását az úgynevezett relatív kontaktushatások, amelyek lényege, hogy az átvevő nyelvek kétnyelvű nyelvváltozataiban az egynyelvűekhez képest megváltozik (tipikusan megnő) egy az átadó nyelvben használt nyelvi formára hasonlító kifejezés vagy konstrukció előfordulási gyakorisága.

A második és harmadik cikk elsősorban a török nyelvekre fókuszál. Csató Éva munkájának első felében a kontaktológiai kutatások egyik fontos elméletét, Johanson Kódmásolási Modelljét ismerteti, és példákkal illusztrálja annak jelentőségét, hogy másolás esetén mindig fontos tényező az átvevő nyelv rendszeréhez való illeszkedés. Ezután a török nyelvek néhány olyan tipológiai sajátosságát mutatja be, amelyeket a nyelvcsaládon belüli, sőt más nyelvcsaládokba tartozó nyelvek is könnyen (és ezáltal előszeretettel) másolnak, vagyis amelyek az átvétel szempontjából attraktívnak tekinthetők. Mintamásolásként megjelenő ótörök hatást mutat ki a magyarban Agyagási Klára és Dékány Éva is. A szerzők a mai csuvas alapján rekonstruálják az ősmagyar feltételezett kontaktusnyelvének, a nyugati ótörök ogur nyelvváltozatának egyéni osztályozós szerkezetét, illetve összevetik a magyar és a csuvas konstrukciókat, miközben egyértelműen kizárják annak lehetőségét, hogy pusztán szókölcsönzésről lenne szó. Végül arra is rávilágítanak, hogy feltehetőleg a mari és az udmurt is török nyelvektől másolta az egyéni osztályozós mintáját, míg három olyan finn-volgai nyelvben (a komi-permiákban, az észtenben és a finnben), amelyek esetében nem beszélhetünk számottevő török kontaktusról, egészen eltérő konstrukciók találhatók.

Ezt követően öt tanulmány foglalkozik különféle uráli nyelveket érintő kontaktushatásokkal. Csepregi Márta a magyar nyelv két legközelebbi nyelvrokonát, a hantit és a manysit érő nyelvi hatásokat elemzi, miközben vizsgálja a két népcsoport évszázados együttélésére visszavezethető kölcsönhatásokat is. A bemutatott jelenségek az átadó nyelvet, a kódmásolás típusát és az érintett nyelvi szintet tekintve egyaránt igen változatosak. Így például feltételezett iráni hatás és részleges kódmásolás az a változás, melynek során mindkét obi-ugor nyelvben egy-egy tranzitív ige vált a birtoklás kifejezőjévé; ugyanakkor valószínűsíthető, hogy komi kontaktus eredményezte azt a globális kódmásolást, amely a feltételes partikulák átvételében érhető tetten. Szintén egy obi-ugor nyelvet, méghozzá az északi hanti kazimi dialektusát vizsgálja Sipos Mária a neutrális mutató névmás funkcióinak gazdagodása szempontjából. Napjainkban ugyanis nagyszámú adatolható az olyan nonverbális állítmányú mondatok, amelyekben ez az elem vagy kopulaként viselkedik, vagy topikkiemelő szereppel bír. A szerző sorra veszi az érveket, amelyek mellett, illetve az ellen szólhatnak, hogy ez a változás orosz kontaktushatás eredménye, és arra a következtetésre jut, hogy ebben az esetben a nyelvtervezéssel is összefüggő belső fejlődési folyamatok szerepe sem tekinthető elhanyagolhatónak. Ugyancsak a szibériai nyelvi areához köthető Szeverényi Sándor és Sipócz Katalin hiánypótló kutatása, amelyben a manysi és a nganaszan nyelvek idéző szerkezeit elemzik, egészen pontosan az ezekben megfigyelhető orosz hatást. Abban egyelőre nem figyelhető meg számottevő elmozdulás, hogy mindkét vizsgált nyelv a két (tag)mondatos, egyenes (direkt) idézést részesíti előnyben, amelyben az idézett beszélő perspektívája bír kulcsfontosságú szereppel. A nganaszan korpuszban ugyanakkor található példa az orosz függő (indirekt) idéző szerkezeteknek megfelelő (és az orosz alárendelő kötőszót tartalmazó) mondatra is, amelyben az idéző nézőpontja kap nagyobb hangsúlyt. Egy lehetséges orosz hatásra irányítja figyelmünket az udmurt nyelv morfológiájában Yulia Speshilova tanulmánya is. A vizsgált jelenség ezúttal az akkuzatívusz jelölése: a szerző megfigyelése szerint egyre gyakoribb ugyanis, hogy a beszélők figyelmen kívül hagyják a differenciált tárgyjelölést (amelyben szerepet játszik a tárgy határozottsága, specifikussága, illetve élő vagy élettelen volta is), és raggal jelölt tárgyakat használnak. Ez utóbbi forma elterjedtséget egy kérdőíves kutatással mérte fel, amelynek során a kitöltők a jelölt tárgyat tartalmazó mondatok elfogadhatóságának megítélése mellett önállóan is alkottak rövidebb szövegeket. A kétféle feladattípus eltérő eredményeket hozott: bár az anyanyelvi beszélők többnyire nem utasították el azokat a szerkezeteket, amelyekben eredetileg nem volna szükség tárgyra, ők maguk csak ritkán használtak válaszaikban az udmurt sztenderdtől eltérően jelölt tárgyat. Ugyancsak az udmurt nyelvet, egészen pontosan annak krasznoufimszki és tatisli dialektusait vizsgálja munkájában Fejes László, ezekben ugyanis – szemben a legtöbb udmurt nyelvjárással – van magánhangzó-harmónia. A szerző a korábbi szakirodalom által feltételezett két lehetséges kontaktusnyelv (a mari és a tatár) magánhangzó-harmóniájának részletes ismertetését követően statisztikai alapú szövegelemzéssel (valamint az ez alapján készített vizualizációk bemutatásával)

minden eddiginél pontosabb képet ad a krasznoufimszki harmóniáról. Mivel azonban jelentős eltérések figyelhetők meg mind a mari, mind pedig a tatár harmóniához képest, ám sok közös vonás mutatható ki a tatisli dialektussal, plauzibilisebbnek tűnik azt feltételezni, hogy az udmurt mindkét vizsgált nyelvjárásában a jövevényszavakkal együtt átvett új fonémák disztribúciója is le lett másolva, és valójában ezek a megszorítások alkotnak egy töredékes rendszert.

A soron következő két cikk szerzői az erdélyi magyarban mutatnak ki különböző mértékű román hatást. Benő Attila és Hegedűs Attila azokat a – magyar nyelvterületen elsősorban beszélt nyelvi – szerkezeteket elemzik, amelyekben a *lehet* és egy eredetileg mellékmondati státuszú igealak között nem jelenik meg a *hogy* kötőszó. Valószínűsítik, hogy a magyarországi köznyelvben egy az erdélyi magyar regionális köznyelvet jellemző, az ottani sajtóban és szépirodalmi szövegekben is gyakran előforduló konstrukció másolásáról van szó, amely viszont feltehetőleg román kontaktushatás eredményeképpen alakult ki. (Ily módon számos párhuzam mutatható ki a *kell menjek* típusú szerkesztésmóddal is.) Halm Tamás és Bende-Farkas Ágnes ezzel szemben egy olyan kifejezést vizsgálnak, amely a magyar nyelvnek kizárólag az erdélyi változataiban érhető tetten, azokban viszont kifejezetten gyakorinak számít. Ez a háromféle használatban is megjelenő *vaegy* ('néhány', 'valami', 'körülbelül'), melyet a szerzők a 'körülbelül egy'-ként értelmezhető *vagy egy* kifejezésből vezetnek le, miközben azt feltételezik, hogy erre a nyelven belüli jelentéstani átértelmezésre mintegy katalizátorként hatott egy hasonló román konstrukció jelenléte.

A szláv és a magyar nyelvi kontaktusának, illetve az e nyelveket beszélő népek érintkezésének feltérképezését tűzte ki célul Pelczéder Katalin, méghozzá a Bakonybéli összeírás szórványain végzett helynév-rekonstrukció segítségével. Ehhez először is kigyűjti a vizsgált anyagból azokat a helyneveket, amelyek valószínűsíthetően magyar névadásból származnak (és így az etnikai rekonstrukció szempontjából nem tekinthetők bizonyító erejűnek), valamint azokat, amelyek esetén nem dönthető el egyértelműen, hogy a magyarban vagy a szlávban váltak-e köznévből helynévvé. Ezt követően tér rá azoknak a helyneveknek a részletes bemutatására, amelyeknél bizonyítható a szláv névadó vagy legalábbis a szláv közvetítés. Munkája végén a szerző összeveti eredményeit három másik oklevél helyneveinek elemzésével, majd a szláv (illetve általában az idegen) eredetű helynevek alacsony arányából azt a következtetést vonja le, hogy a vizsgált területen a 11. század második felében túlsúlyban volt a magyar etnikum.

Kötetünk záró tanulmánya Piukovics Ágnes és Üstöki Klaudia kísérletes munkája, amelyben angolul tanuló magyar anyanyelvi beszélőknél vizsgálták a célnyelvi szóhangsúlymintázatok percepcióját, illetve produkcióját. Előzetes eredményeik arra utalnak, hogy a várakozásokkal ellentétben sem az anyanyelvi transzferhatás (a magyarra jellemző szóeleji hangsúly alkalmazása az angolban), sem a hiperkorrekció előfordulási gyakorisága nem korrelál a nyelvtudás szintjével, ugyanakkor erős összefüggés mutatható ki a ritmusérzékeny mérésteszten adott helyes válaszok arányával. A cikk végén a szerzők részletesen

tárgyalják a levonható módszertani tanulságokat, amelyek megfontolandók lehetnek mindenki számára, aki hasonló jelenségek vizsgálatára vállalkozik.

A sorozat korábbi köteteihez hasonlóan ezt a kiadványt is szabadon hozzáférhetővé tesszük a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Elméleti Nyelvészet Tanszékének honlapján: btk.ppke.hu/elmeleti-nyelveszet-tanszeki-kiadvanyok.

Pintér Lilla